

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2019, c. 5, s. 2: 993-1013

**Sürelî Yayınlar ve Kurumsal Yapılar Üzerinden Ortodoks Teoloji
Literatürüne Dair Bir Deneme (Fener Rum Patrikhenesi Örneği)**

An Experiment on Orthodox Theology Literature on periodicals and Institutional Structures
(Example of Fener Greek Patriarchate)

Salih İNCİ

Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Kırklareli University
Faculty of Theology, Department History of Religions
Kırklareli, Turkey
incisalih@klu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2252-5564

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ekim / October 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: İnci, Salih, "Sürelî Yayınlar ve Kurumsal Yapılar Üzerinden Ortodoks Teoloji Literatürüne Dair Bir Deneme (Fener Rum Patrikhenesi Örneği)" *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019): 993-1013.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Ortodoksluk mezhebi Hıristiyanlığın en kadim geleneklerinden birisi olmasına rağmen günümüzde diğerlerine göre daha az tanınmaktadır. Mezhebin en önemli Kiliselerinden birisi de İstanbul Kilisesi'dir. (Fener Rum Patrikhanesi) Bu makalenin amacı Hıristiyan Ortodoks teoloji çalışmalarına dair İstanbul'daki Kilise çevresinde oluşan XIX. ve XX. Yüzyıldaki Yunanca literatür hakkında kısa bilgi vermektir. Bu literatür, sürelî yayınlar ve Patrikhane'nin kurumsal yapıları olarak iki açıdan ele alınacaktır. Literatür bağlamında bir dönem doğrudan ya da dolaylı olarak Patrikhane tarafından yayınlanan dergiler şunlardır: *Ekklesiastiki Alithia* (1880-1923), *Ortodoksia* (I. Dönem 1926-1963, II. Dönem 1994-), *The Greek Orthodox Theological Review* (1954-). Bunlara ek olarak Patrikhane'nin yıllık yayınladığı *Kilise Takvimi* (İmerologia) ve Ortodoks teoloji çalışmalarında önemli bir kaynak olarak görülen *Din ve Ahlak Ansiklopedisi* (Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia) (1-12/1962-1968), ve bazı sözlüklerle diğer birkaç dergiden bahsedilecektir. Ayrıca İstanbul'daki Patrikhane ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan okullar, araştırma merkezleri, enstitüler ve kütüphaneler hakkında bilgi verilecektir. Bu çalışmada ele alınan bu konular, modern dönemde Patrikhane çevresinde şekillenen Ortodoks teolojiye dair yapılacak çalışmalar için doğrudan birincil kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kavramlar: Ortodoks, Patrikhane, Literatür, Dergi, Kilise Kurumları

Abstract

Although Orthodox Christianity is one of the most ancient traditions of Christianity, it is rarely known today. One of the most important churches of this sect is the Istanbul Church. (Fener Greek Patriarchate) The purpose of this article is to give brief information about the literature on Christian Greek Orthodox theology around the Church of Istanbul in XIX. and XX century. This literature will be examined from two perspectives as periodicals and institutional structures of the Patriarchate. The journals published directly or indirectly by the Patriarchate are: : *Ekklesiastiki Alithia* (1880-1923), *Ortodoksia* (I. Period 1926-1963, II. Period 1994-), *The Greek Orthodox Theological Review* (1954-). In addition, the Patriarchate's annual Church Calendar (Imerologia)

and *The Encyclopedia of Religion and Ethics* (Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia) (1-12 / 1962-1968), which are regarded as an important source in Orthodox theological studies, and a few other dictionaries will be mentioned. As for the institutional structures, these will also provide information about schools, research centers, institutes and libraries that are directly or indirectly related to the Patriarchate in Istanbul. These issues are the primary sources for the studies on Orthodox theology that took place around the Patriarchate in the modern period.

Key Words: Orthodox, Patriarchate, Literature, Journal, Church Institutions

Giriş

Hıristiyanlık dünyasının iki kadim geleneğinden birisini Ortodoks mezhebine bağlı Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Hıristiyanlık, ilk olarak günümüzdeki Ortodoks toplumların bulunduğu bu bölgelerde ortaya çıkmış, ilk dini merkezler bu topraklarda kurulmuş ve Hıristiyan inanç esaslarının oluştuğu *İlk Yedi Konsilin* tamamı da aynı coğrafyada gerçekleşmiştir. Bu bakımdan söz konusu bölgeler, Hıristiyanlığın kurucu merkezleri olarak Hıristiyanlık tarihinde ayrı bir yere sahiptir.

Zaman içinde Hıristiyanlık, siyasi, dini ve kültürel nedenlerle farklı mezheplere bölünerek değişik coğrafyalara ayrılmıştır. Bu ayrılıkların en keskin olanı 1054’de yaşanmış, bundan sonra Hıristiyan dünyası, *Katolik* ve *Ortodoks* şeklinde birbirlerine rakip iki dini hareket olarak devam etmiştir. Bizans’ın zayıflamasıyla birlikte Doğu Hıristiyanlığının en önemli merkezi sayılan İstanbul Kilisesinin Latin usulü ayinlerle Katolikleştirilme projesi, şehrin Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle (1453) sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla İstanbul Kilisesi, farklı bir dine inanan yakın komşuları (Türkler) eliyle yeniden ihya edilmiş, üstelik öncekinden çok daha güçlü konuma getirilmiştir. Zira İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmet, döneminde imparatorluk içerisindeki aynı mezhebe mensup tüm (Diyofizit) Ortodoks Kiliselerini patrikliğe bağlamış, *Patrik Gennadios’a* (1453-1456, 1462, 1464) *Etnark* (Milletbaşı) unvanını vererek onu seleflerine göre çok daha güçlü hale getirmiştir. Fatih’in bu seçimi tesadüfi değildir, çünkü Gennadios, katı bir Roma karşıtı olup iki kilisenin birleşmesine karşı olan bir isimdi. Günümüzde bu ikilinin anısına halen

Patrikhane'nin girişindeki fuaye alanında Patrik Gennadios Sholarios'a fer-
man uzatan Fatih Sultan Mehmet'i gösteren bir mozaik sergilenmektedir.

XI. yüzyıldan itibaren farklı nedenlerle Ortodoks Hıristiyanlığın Katolik-
lik karşısında zayıflaması, akabinde Protestanlığın ortaya çıkışı sonucu, Hıris-
tihan dünyasında bu son iki dini grubun daha baskın olmasına neden olmuş-
tur. Ortodoks halklar ve kiliseler, gerek Katolik ve gerekse Protestanlar tara-
fından kendi mezheplerine kazandırılmak amacıyla, yoğun bir misyonerlik
faaliyetlerinin hedefi olmuşlardır.

Ortodoks Kiliseleri etkileyen bir diğer gelişme ise Fransız İhtilali'nin ge-
tirdiği sosyal değişimlerdir. İhtilal ile beraber hürriyet, adalet ve eşitlik gibi
düşüncelerin öne çıkması tüm Hıristiyan kiliselerde olduğu gibi Ortodoks
kiliseleri de etkilemiştir. Ancak bu etkileşim batıdan biraz daha farklı olmuş,
bünyesinde çeşitli etnik uluslara mensup Ortodoks unsurları barındıran İst-
anbul Kilisesi'nin, bir diğer adıyla Fener Rum Patrikhanesi'nin küçülmesine
neden olmuştur. Zira ulusçuluk akımlarının etkisiyle XIX.Yüzyıldan itibaren
bölgede etnik temelli siyasi yapıların ortaya çıkmasına paralel bir biçimde
Patrikhane'ye bağlı Yunan, Sırp, Ulah, Bulgar ve Arnavut Kiliseleri bağımsız
kiliseler olmuştur. Diğer Doğu Kiliselerinin de İstanbul Kilisesiyle (Patrikha-
ne) olan bağları zayıflamıştır. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu ve İst-
anbul Kilisesi bu süreci durdurmak isteseler de buna muvaffak olamamışlar,
sonuçta XX.Yüzyılın başlarında birbirlerinden bağımsız etnik temele dayalı
birçok Ortodoks kilisesi ortaya çıkmıştır. Bu arada, XV.Yüzyıldan *Üçüncü Ro-
ma* adıyla ortaya çıkan ve arkasındaki siyasi güçle birlikte Ortodoks dünyası-
nın en etkin kiliselerinden birisi olan Rus Ortodoks Kilisesinin de varlığını
hatırlamak gerekir.¹

¹ Burada konumuz sadece XIX. Yüzyıldaki Patrikhane ile sınırlı olduğu için, zamanla Patrik-
hane'den ayrılan, Moskova, Atina, Bulgar, Sırp, Arnavut vb ile diğer Ayrılmış Ortodoks Ki-
liseler ve onların üretmiş olduğu literatüre değinilmeyecektir. Bu kiliselerle ilgili şu kaynak-
lara bakılabilir. Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, (İstanbul :
Doz Yayınları, 2005); Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*,(İstanbul: Vadi Yayınları,
1997); Canan Seyfeli *İstanbul Ermeni Patrikliği*, (Ankara : Aziz Andaç Yayınları 2005); Münir
Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, (Ankara :Aziz Andaç Yayınları 2008); Münir Yıldırım,
Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi, (Ankara : Aziz Andaç Yayınları 2005); Şir Muhammed Duali,
Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014).

Bu süreçte en çok yara alan Patrikhane olmuştur. XIX.Yüzyılda Patrikhane hem bünyesindeki kiliselerin ayrılması, hem de Osmanlı İmparatorluğu içinde yapılan ve ruhbanların toplumları üzerindeki otoritesini sınırlayan yeni düzenlemelerle iyice zayıflamıştır. Nihayet XX.Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan I. Cihan Harbi sonrasında alenen Türk hükümetinin aleyhine ideolojik bir tavır içine girerek, tarihi misyonunu inkar edercesine küçük etnik bir grubun büyük olduğu iddiasıyla (*Megali İdea*), Yunan Hellenizminin müdafiliğine soyunan Patrikhane, Türk İstiklal Harbinin kazanılmasıyla birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, ancak ruhani işlerle meşgul olması şartıyla İstanbul'da kalabilmiştir.

Bu uzun tarihsel süreçte Patrikhane çevresinde Ortodoks dini gelenek üzerine inşa edilen hatırı sayılır bir literatür ortaya çıkmıştır. Ancak, hem tarihsel süreçte yaşanan değişimler ve kırılmalardan kaynaklı iç nedenler, hem de yukarıda bahsettiğimiz gibi Hristiyan dünyası tarafından ötekileştirilen *Ortodoksi* düşüncenin görmezlikten gelinmesi gibi dış nedenlerden dolayı bu literatür yeterince tanınmamıştır. Yüzyılın başına kadar Katolik ve Protestanlarca kendi mezheplerine döndürülmesi gereken *sapkınlar* olarak görülen Ortodokslar, özellikle diasporada yaşayan Ortodoks halkların da katkısıyla, batılılarca yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Batıdaki bu yaklaşım Türk akademik camiasında da karşılığını bulmuş, özellikle Dinler Tarihinde yapılan çalışmalarda (erken dönem Hristiyanlık ve alana dair az sayıdaki çalışmalar hariç) daha çok Katolik, Protestanlık ve bu ana akımlardan ortaya çıkan gruplar incelenmiştir.² Buna rağmen son dönemlerde Ortodoks Kiliseler üzerine yapılan kimi çalışmalar, bu alandaki boşluğu doldurmak adına olumlu gelişmeler olarak görülmelidir.

Biz bu çalışmamızda, alana katkı sağlaması düşüncesiyle son yüzyılda Ortodokslukla ilgili sınırlı literatüre dikkat çekmek istiyoruz. Burada bahse konu

---

² Nitekim son dönemlerde yapılan Dinler Tarihi koordinasyon toplantılarının birinde (Karabük, Haziran 2019) konu, bazı akademisyenlerce dile getirilmiş, bu topraklarda yaşayan akademisyenler olarak, uzun yıllar aynı tarihin ve coğrafyanın bir parçası olan Ortodoks dünyaya dair özgün çalışmaların yapılması gerektiği, bu konuya özel sempozyum, seminer veya çalıştayların düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Şüphesiz Türk akademik camiasında konuya dair yapılmış telif, tercüme tarzı ciddi çalışmalar bulunmakla birlikte henüz istenilen düzeyde değildir.

olan literatür ve çalışmalardan kastımız tüm bu zaman dilimi içerisinde üretilmiş olan tek tek eserler değildir. Bu tür çalışma elbette önemlidir ve yapılmalıdır.³ Ancak bu bizim çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Biz bu çalışmada konuyu, sürelî yayınlar ve sonunda seçtiğimiz bazı kurumsal yapılar⁴ üzerinden vereceğimiz örneklerle özetlemeye çalışacağız.

Çalışmamız, zaman bakımından etnik yapıların ayrıştığı ve millî kiliselerin oluştuğu XIX.Yüzyılın ikinci yarısıyla XXI.Yüzyıl başlarını kapsıyor. Mekan olarak ise, diaspora dahil (Avrupa–Amerika) Fener Patrikhane⁵ çevresindeki çalışmaları içine alıyor. Ancak bu arada her ne kadar bağımsız olsa da Patrikhane ile dil, etnik ve tarihsel açıdan bir bağı olan Atina Kilisesi çevresindeki çalışmalardan da Patrikhane ile olan ilişkisi bağlamında kısmen bahsetmeye çalışacağız. Dolayısıyla burada daha çok mevcut Patrikhane çevresinde kullanılan dilde, yani *Yunanca* olarak yapılmış olan çalışmalardan bahsedeceğiz. Günümüzde dini çevrelerce kullanılan bu dil, “yalın”, “temiz” anlamına gelen *Katharevousa* ile, “halk dili” anlamına gelen ve Çağdaş Yunanca olarak da bilinen *Demotike*’ den oluşmaktadır. İlki daha çok eski dini metinlerde ve kilise yazılarında tercih edilirken, ikincisi ise halk tarafından kullanılmaktadır.⁶

1. Sürelî Yayınlar (Periodik Literatür)

---

³ Konuyla ilgili İngilizce örnek bir literatür çalışması için bkz. Jack Fairey, "Modern Orthodox Church History: A Bibliography of Works in Western Languages", *Greek Orthodox Theological Review* 50/1-4 (2005): 187-416.

⁴ 2005’den sonra açılmış olan kurumsal yapılar ve sürelî yayınlar bizim bu çalışmamıza dahil değildir.

⁵ Tarihte değişik adlarla anılmış olan bu kilise, genelde Türkiye’de “Fener Rum Patrikhanesi” olarak bilinir. Patrikhane kendisini *Büyük İsa Kilisesi* şeklinde tanımlamaktadır. Kilisenin başı olan Patrik de, kendisini *İstanbul ve Yeni Roma Başpiskoposu Ekümenik Patriği* olarak tanımlamaktadır. <http://www.ec-patr.org/athp/index.php?lang=en> (Erişim Tarihi: 10.10.2019) Günümüzde özellikle Türk Hukuk Sistemi açısından tartışmalara neden olan “Ekümeniklik” konusu, ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Biz bu makalede bu kurum için daha çok *Patrikhane*, bazen de *İstanbul Kilisesi* tabirini kullanacağız. Konuyla ilgili tartışmalar için şu esere bakılabilir. Ahmet Hikmet EROĞLU, *Okumenizm ve Fener Patrikhanesi*, (Ankara : Aziz Andaç Yayınları, 2005.)

⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Herkül Milas, *Geçmişten Bu Güne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, (İstanbul : İletişim Yayınları, 2003), 17-47.

Bu başlık altında yukarıda bahsettiğimiz sınırlar içinde kalarak, kronolojiye uygun olarak bu dönemde Patrikhane ve kısmen de onunla aynı geleneği paylaşan kiliseler (Atina) çevresinde ortaya çıkan bazı önemli süreli yayımlara değineceğiz. Bunlar; *Ekklesiastiki Alithia* (1880-1923), *Ortodoksia* (I. Dönem 1926-1963, II. Dönem 1994-), *The Greek Orthodox Theological Review* (1954-), *Din ve Ahlak Ansiklopedisi* (1962-1968), *Kilise Takvimi ve bazı sözlüklerle diğer birkaç dergiden oluşmaktadır*. Bu yayınların bir kısmı ilk kez 1627’de kurulup kapanmış, daha sonra 1798’de Patrik V. Grigorios döneminde yeniden faaliyete geçmiş olan Patrikhane matbaasında basılmıştır.

Bunlardan ilk bahsedeceğimiz *Ekklesiastiki Alithia* (Εκκλησιαστική Αλήθεια = Gerçek Kilise) adlı 43 yıllık yayın döneminde teolojik, ahlaki ve ictimai alanlarda faaliyet göstermiş olan Patrikhane’nin resmi dergisidir. İmparatorluğun bu en sıkıntılı dönemlerinde Balkanlardaki kiliseler (Rum-Bulgar ve Sırp) arasında cereyan eden kilise ve mekteplerin paylaşımı konusunda yaptığı yayınları nedeniyle birkaç kez yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır. Bu dönemin birçok önemli ismi gerek yazar olarak, gerekse faaliyetleri bağlamında dergide yer almaktadır.⁷ I. Cihan Harbi dönemi ve sonrasındaki menfi olaylardan dolayı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Patrikhane’nin bir kısım faaliyetlerini kısıtlamasını sonucu derginin yayın hayatı, 27 Ekim 1923’de son bulmuştur. Derginin tamamının tıpkıbasımı, Patrikhane’nin Selanik’te bulunan *Pateristik Araştırmalar Merkezi*’nce yapılmıştır. Dergide patrikhane çevresindeki ruhban, ruhbanlık takdisi almamış din bilgini (teolog), doktor, matematikçi, tarihçi ve hukukçu gibi laik çevrelerden olan birçok kişinin yazılarına rastlamak mümkündür. Dergi, Patrikhane cemaatinin menfaatleri adına dönemin çeşitli politik olaylarına müdahil olmuştur. Dolayısıyla sayfalarında güncel olaylara yer vererek, özellikle taşradaki Rum Hıristiyan Cemaati yönlendirmiştir. Tüm bunların yanı sıra derginin önceliği dini konular olmuştur. Bu nedenle Ortodokslukla ilgili çeşitli konular derginin gündeminde yer almıştır. Ana hatlarıyla bu mevzular; Kitabı Mukaddes yorumları, Kilise Hukuku, dini litürji ve pratik teoloji, Ortodoks kiliseler ve genel Hıristiyanlık tarihi, Hıristiyan ahlakı, kilise mimarisi, kilise babalarının ve azizlerin hayatı, Orto-

⁷ Dönemin tüm patrikleri, İzmir Metropoliti Hrisostomos, Trabzon Metropoliti Hrisantos gibi dönemin en tartışmalı isimleri, ayrıca Patrikhane arşivcisi ve derginin yazı işleri müdürü Manuil Gedeon gibi önemli kişiler bunlardan sadece bir kaçıdır.

doks Hıristiyanlığın müdafaası (apoloji) gibi konuları içermektedir. Sonuç olarak dergi, yukarıda bahsedilen konulara ve bu dönemde meydana gelen olaylara dair yapılacak çalışmalarda önemli bir kaynaktır. Biz derginin tamamına *Selanik Aristoteles Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde* ulaştık. Ayrıca dergiye, önceden izin alınarak Heybeliada'da bulunan *Heybeliada Ruhban Okulu* kütüphanesinden de ulaşılabilir. Ayrıca derginin bazı sayıları PDF olarak internet üzerinden de indirilebilir. Yine bazı sayıları (1885-1897 arası) İSAM'da⁸ da bulunmaktadır.⁹

Patrikhane, 1919 Ocak ayından itibaren Ekklesiastiki Alithia dergisinin bir ilavesi olarak "Neos Pimin" (1919-1923) adlı bir dergi daha çıkarmaya başlamıştır. Dergideki konular Ekklesiastiki Alithia dergisiyle hemen hemen aynıdır. Ancak bu derginin yayın hayatı kısa sürmüştür.¹⁰ Ayrıca İmparatorluğun bu son yıllarında Patrikhane çevresinde kısa süreli başka bazı dergiler de yayınlanmıştır. Bunlar içinde *To Ekklesiastikon Deltion* (1869-1871), *Ekklesiastiki Epitheorisis* (1871-1885) ve *Anagennisis* (1919-1922) sayılabilir.¹¹

Patrikhane'nin bir başka uzun soluklu dergisi, Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde yayınlanmaya başlanan *Ortodoksia* (Ορθοδοξία = doğru yol) (1926-1963) adlı dergidir. Bu dergi, ilk dönem (1926-1963) İstanbul'da Patrikhane matbaasında basılmıştır. Daha sonra Patrikhane matbaasının kapanmasının ardından uzun bir süre yayınlarına ara vermiştir. 1994'ten itibaren yine Patrikhane tarafından, bu kez Selanik'te yayınlanmaya başlanmış olup günümüzde halen yayın hayatına devam etmektedir. Patrik III. Vasilius (1925-1929) zamanında 30 Nisan 1926'da yayınlanmaya başlayan dergi, ilk döneminde kırk yıl boyunca Rum Ortodoks Patrikhanesinin ve cemaatinin bilgi kaynağı ve iletişim aracı olmuştur. Derginin ele aldığı meseleler Ekklesiastiki Alithia'nin içeriğine benzer konulardan oluşmuştur. Bu manada patrikhaneye bağlı manastırlar, kiliseler, okullar, kilise takvimine göre yapılan çeşitli dini ve

⁸ Dergi adı kütüphane kaydına "Ekklesiastikh Althoeia" şeklinde gözükmektedir.

⁹ Dergi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Salih İnci, "Bir Devrin Tanığı: Ekklesiastiki Alithia (1880-1923) (Fener Patrikhanesi Dergisi)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. VI /1 (2016): 9-29.

¹⁰ Hristu Th. Krikoni, "O Neos Pimin Periodikon Theologikon 1919-1923", *Klironomia* 16/B (1984) :335-342.

¹¹ Vasiliu Stavridu, *İstoria tu İkumeniku Patriarhiu 1453-Simeron* (Selanik : Ekdotos İkos Adelfon Kiriakidi, 1987), 133, (5 nolu dipnot.)

kültürel etkinlikler, kilise topluluğunu ilgilendiren bazı olaylar, Türkiye içinde ve dışındaki diğer dini gruplar ve kiliselerle olan yakın ilişkiler dergide duyurulmuştur. Bunun yanı sıra, tayin, azil vb şeklinde kilise yönetimindeki değişiklikler ve buna bağlı yapılan takdis törenleri de buradan ilan edilmiştir. Bunlar içinde şüphesiz derginin en önemli işlevi, ortodoks teolojiye ve genel Hıristiyanlığa dair pek çok makalelere yer vermiş olmasıdır. Bunlar da yine Ekklesiastiki Alithia'dakine benzer biçimde; Hıristiyan ve Bizans sanatı ve arkeolojisi, Kitab-ı Mukaddes yorumları, papazlık mesleği, Hıristiyan kelamı ve dogmaları, Ortodoks litürjisi, Hıristiyan ilmihali, Kilise babaları, önemli kişilerin biyografileri, Bizans ve Kilise musikisi, Hıristiyan ahlakı, Kilise tarihi, Kilise hukuku ve diğer Hıristiyanlarla olan ilişkilere dair çeşitli konulardır. Bu dönemde Avrupa ve Amerika'da oluşan diaspora Ortodoksları ile dünyanın diğer bölgelerindeki Ortodoksların da katılımıyla gerçekleştirilen *Panortodoks Kongreleri*, Katolik Roma ile ilişkiler (*II. Vatikan Konsili* vb) ve yine *Dünya Kiliseler Birliği* adı altında Protestan Kiliseleriyle yapılan çeşitli organizasyonlar ve bunların teolojik izahlarına dair çeşitli yazıları da Ortodoksia'da görmektediriz. Ayrıca derginin ikinci döneminde (1994 sonrası) gerek telif gerekse çeviri olarak, az sayıda da olsa kimi Türkçe makalelerin de yer aldığını hatırlatmakta yarar vardır.¹² Şüphesiz bu konularda Patrikhane'nin en önemli insan kaynağını, Heybeliada Ruhban Okulu hoca ve mezunlarından oluşan yazar ve akademisyenler oluşturacaktır. Burada periyodik olarak yayınlanan akademik çalışmaların önemli bir kısmı daha sonra, gerek İstanbul'da gerekse yurt dışında kitap olarak yayımlanmıştır. Dolayısıyla dergi bu alanda yapılacak çalışmalarda, araştırmacılara önemli bir kaynak niteliğinde olup yine bir kısmına İSAM'dan, tümüne ise Adadaki Ruhban Okulu Kütüphanesinden ulaşmak mümkündür.¹³

¹² Örnek olarak bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli", *Ortodoksia* 8/4 (2001): 512- 520; Elizabet A. Zakariadu "11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Küçük Asya'da Din", *Ortodoksia* 6/4 (1999) : 503 - 512; Paraskevas Konortas, "Osmanlı İmparatorluğunda En Üst Düzey Ruhban Sınıfının ve Özellikle Patriğin Konumu Üzerine Bazı Hipotezler (1453-1923)", *Ortodoksia* 7/3 (2000) : 461- 480; Patrik Bartholomeos, "Bir Arada Yaşama Tecrübesi", *Ortodoksia* 6/3 (1999): 360- 365.

¹³ Dergi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Adamantiu St. Anestidi, *Orthodoksia İthikothiriskeftikon Periodikon tu İkumeniku Patriarhiu (1926-1963)*, (Atina: Evretirion, 1984); Salih İnci, "Fener Rum Patrikhanesi Dergisi Ortodoksia (1926-1963)-(1-38)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*,

Türkiye Cumhuriyeti döneminde Patrikhane kanalıyla çıkarılan bir başka sürelî yayın da *Apostolos Andreas* 1(1951)-13(1964) adlı gazetedir. Patrikhane-nin kurucusu sayılan Havari Andreas'ın adını alan bu gazete Patrik Athinago-ras (1948-1972) zamanında faaliyete geçmiş, ancak Patrikhane matbaasının kapanmasıyla o da, 1964'te yayın hayatını sonlandırmıştır. Haftalık olarak yayınlanan bu gazetede, dönemin güncel olaylarının yanı sıra bazı teolojik meselelere de yer verilmiştir.¹⁴

Patrikhanenin, XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yurt dışında, bir kısmı doğrudan kendisi tarafından, bir kısmı da oralarda kendisine bağlı pis-koposluk veya metropolitlikleri aracılığıyla çıkardığı dergileri de vardır. Bun-lardan birisi de *Klironomia* (Κληρονομιά = Miras) adlı dergidir. 1969'dan itiba-ren Selanikteki *Patrikhane Pateristik Araştırmalar Merkezi* tarafından çıkarılan bu dergi akademik içerikli yayınlar yapmaktadır. Dergi, kuruluşunun otu-zuncu yılı (1969-1998) anısına 2001'de özel bir sayı hazırlamış ve bu sayıda, geçen otuz yılda yayımlanan tüm makalelerin künyeleri verilmiştir. Yılda iki kez yayınlanan zengin içeriği ve Patrikhane çevresindeki akademisyenlerden oluşan yayın kadrosu ve ekibiyle dergi, Ortodoks alanındaki çalışmalar açıs-ından önemli bir kaynaktır.¹⁵

Yine Selanikte, her ne kadar Patrikhaneye bağlı olmasa da aynı dini gele-nekten beslenen ve Ortodoks teolojiye dair önemli ve uzun soluklu olan bir başka dergi de *Selanik Başpiskoposluğu*¹⁶ tarafından çıkarılan *Grigorios Palamas*

7/2 (2018) : 182-217; Salih İnci, "Selanik'ten İstanbul'u Yazmak: Patrikhane Dergisi Orto-doksia (II. Dönem)", *Cemil Meriç 10. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi Tam Metin Kitabı (Hatay, 23-25 Kasım)*, ed. Ender Eyüboğlu - Sami Baskın, (Hatay : Saybilder Yayıncılık, 2018), 998-1004

¹⁴ Bunların dışında Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İstanbul'da Patrikhane'den bağımsız olarak Rum toplumuna yönelik birkaç dergi ve gazeteler de çıkmıştır. Bunlar arasında en önemlisi 1925'de başlayıp yakın zamana kadar yayınlanan *Apoyevmatini Gazetes'i* zikredilebilir.

¹⁵ *Klironomia*, 33/ 2001, Selanik.

¹⁶ Günümüzde Yunanistan'daki Selanik ve çevresi Patrikhane tarafından *Neon Horon* (Yeni Bölgeler) olarak anılmaktadır. 37 bölgeden oluşan bu yerler, 4 Ekim 1928'de Patrikhane ve Atina Kiliseleri arasında yapılan anlaşmayla geçici olarak Atina Kilisesine bırakılmıştır. Zira yeni oluşan siyasi haritada bu bölgeler Yunanistan sınırları içerisinde kaldığından Patrikhanenin fiilen buralarda hüküm sürmesi mümkün olmamıştır. Bu bakımdan Patrikhane buralara atanacak ruhaniler konusunda Atina ile yakın işbirliği içinde

(Γρηγόριος ο Παλαμάς) 1(1917-)'dir. İlk sayısı 1917'de çıkmaya başlayan dergi, oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Adını bir dönem Selanik Kilisesi başpiskoposu olarak görev yapan ve *Palamizm* adıyla Ortodoks teolojinin Bizans Döneminde ortaya çıkardığı en son isim sayılan *Aziz Grigorios Palamas*'tan (1296-1359) almıştır. Selanik Başpiskoposluğunun Patrikhaneyle olan yakın ilişkisi ve tarihi geleneği göz önüne alınca, aralarında çok güçlü bağların olduğunu söylemek mümkündür. Dergi, bu nedenle Patrikhanenin bizzat kendisinin çıkardığı yayınlar kadar dikkate alınması gereken bir kaynak olarak görülmelidir.

Selanik'te hatırlanması gereken bir başka yayın da Selanik Aristoteles Üniversitesi Teoloji (İlahiyat) Fakültesi'nin çıkardığı *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Thessalonikis (ΕΕΘΣΠΘ)*, adlı dergidir. 1942'de açılan bu fakülte, 1990'lardan sonra *Teoloji Okulu* ve *Papazlık Okulu ve Sosyal Teoloji* adıyla iki ayrı bölüme ayrılınca, dergi de bölünerek iki farklı alanda yayınlanmaya devam eder. Ortodoks teolojiye dair çeşitli inceleme ve araştırmaların yer aldığı derginin 1963'te yayınlanan özel sayısı, Ortodoks teolojiye dair önemli bir bibliyografyayı sayfalarına taşımıştır. Dergi bu sayıda son yüzyıl (1860-1960) içerisinde yapılan teolojik çalışmalara dair bir liste hazırlamıştır. Burada teolojinin *Ermineftiki* (Yorumbilim) alanıyla ilgili 733, *Kilise Tarihi* ile ilgili 3660, *Sistematik Teoloji* ile ilgili 1371 ve *Pratik Teoloji* alanında ise 1262 esere yer vermiştir.¹⁷ Bunun yanında daha çok Atina Kilisesine yakınlığıyla bilinen Atina Üniversitesi Teoloji Fakültesinin akademik bir yayını olan *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Athinon*'un da katkılarını hatırlamak gerekir. Örneğin derginin 2000 yılındaki sayısı, o güne kadar Atina Teoloji Fakültesi'nde yapılan lisansüstü çalışmalara dair önemli bir bibliyografya niteliğindedir.¹⁸

---

bulunmaktadır. Bkz. <https://www.patriarchate.org/holy-metropolises-of-the-new-lands> (Erişim Tarihi:14.10.2019)

¹⁷ Panag. Papaevangelu - Harilau Cuka, "Elliniki Theologiki Vivliografia tis Telefteas Ekatontaetias, 1860-1960", *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis tu Panepistimiu Thessalonikis*, 8 (1963) : 15- 443.

¹⁸ Konstantinu I. Belezu, "İ Didaktores tis Theologikis Sholis tu Panepistimiu Athinon", *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Athinon*, 35 (2000) : 565-630.

Ortodoks araştırmaları için çok önemli bir başka kaynak da, İstanbul Patrikhanesine bağlı olan Amerika Rum Kilisesi Başpiskoposluğu tarafından 1955'ten beri İngilizce olarak yayınlanan *The Greek Orthodox Theological Review* (GOTR) (Brookline) 1(1955-) adlı akademik dergidir. Dilinin İngilizce olması derginin ulaşılabilirliğini artırdığından Patrikhane çevresinde, Yunanca dışında yayınlanan en önemli dergi sayılabilir. Bu yönüyle dergi Patrikhanenin dışı yönelik yüzünü oluşturur. Yazar kadrosunun çoğunluğunu Patrikhane, Amerika Rum Kilisesi Başpiskoposluğu ve diğer Ortodoks kilise mensubu akademisyenlerin oluşturduğu dergi, zengin içeriğiyle Ortodoksluk üzerine yapılacak çalışmalarda mutlaka dikkate alınması gereken bir yayındır.¹⁹ Bunun yanında yine aynı kurum tarafından daha çok bülten türünde *Orthodox Observer*'la (New York) 1 (1934-), teoloji ve sosyal konulara yer veren Praxis adlı bir dergi de yayınlanmaktadır.

Tüm bunların dışında çoğunluğu Patrikhanenin diasporadaki kiliseleri tarafından çıkarılan yerel dergileri de vardır. Bunlar arasında şunlar sayılabilir; *Ekklisia ke Theologia* (Londra) 1 (1980-), *Deltion* (Stokolm) 1 (1976-), *Enimerosis* (Cenova) 1(1985-), *Episkepsis* (Cenova) 1(1970-), *Orthodox Herald* (Londra) 1 (1965-), *Ortodoks Martiria ke Skepsis* (Paris) 1 (1976-), *Ortodoksos Parusia* (Bonn) 1 (1981-), *Phronema* (Sidney - Avustralya) 1 (1986-), *SOP (İpiresia Ortodoksu Pliroforiseos)* (Roma) 1 (1979-), *Stahis* (Viyana) 1 (1965-), *Sinodika* (Cenevre) 1 (1976-), *Texts and Studies* (Londra) 1 (1982-) ve *Tisavrismata*, (Venedik) 1 (1962-).²⁰

Yukarıda bahsettiğimiz dergilerin dışında sürelî yayınlar içinde Patrikhanenin her yıl yayınladığı *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus* (Patrikhane Yıllığı /Dini Takvim) adlı yayın da önemlidir. Yaklaşık 1360 sayfadan oluşan bu hacimli yıllık, Selanik'te basılıp ana hatlarıyla üç bölümden oluşmakta, ilk iki bölümde yeni yıla dair Patriğin giriş yazısı ve Noel mesajıyla Patrikhane tarihi ve Patriklerin listesine yer verilmektedir. Daha sonra ise oldukça çok detaylı bir şekilde kilise takvimindeki yılın her ayında; hangi hafta, gün ve saatte hangi duaların okunacağı (dua metinleriyle birlikte), hangi Aziz ve

¹⁹ <http://myocn.net/new-edition-of-the-greek-orthodox-theological-review/> (Erişim Tarihi 17.10.2019)

²⁰ Vasil. Th. Stavrides (Vasiliu Stavridu), "A Concise History of The Ecumanical Patriarchate", *The Greek Orthodox Theological Review* 45/1-4 (2000): 98, 117.

Azizelere ithaf edileceği yazılıdır. Yılığın üçüncü bölümünde ise Patrikhane-nin kurumsal yapısından bahsedilir. Burada başta, Kutsal Sinod ve üyeleri, komisyonlar, Patrikhane genel sekreteri, Patrikhanenin Türkiye'deki mevcut metropolitleri, piskoposları, biyografileri ile birlikte adres ve iletişim bilgileri, varsa atama ve tayin yoluyla yerleri değişenler, bunun yanı sıra yine bağlı manastırlar, enstitüler ve okullar (adres ve iletişim bilgileriyle birlikte) hakkında bilgiler verilir. Ardından da yurt dışına geçilerek Patrikhaneye bağlı yurt dışındaki kilise bölgeleri (Girit, On İki Adalar, ABD Rum Kilisesi, Avrupa'daki Kiliseler, Yeni Bölgeler) hakkında da aynı şekilde bilgiler yer alır. En sonunda ise otonom (yarı özerk) sayılan Finlandiya ve Estonya kiliseleri ile Patrikhaneden bağımsız diğer Ortodoks Kiliselerden (İskenderiye, Antakya, Kudüs, Moskova Atina vd.) bahsedilir. Bu yönüyle Patrikhane Yılığı, Patrikhaneyi ve kurumsal yapılarını birinci elden tanımak açısından önemli bir kaynak görünümündedir.²¹

Burada Ortodoks çalışmalara dair çok önemli bir kaynak olarak *Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia* (Din ve Ahlak Ansiklopedisi) (Atina, 1962-1968) adlı 12 ciltlik ansiklopediyi mutlaka zikretmek gerekir. Atina Kilisesi tarafından hazırlanan ve Patrikhane tarafından da, maddelerin yazımı bağlamında katkı verilmiş olan bu ansiklopedi, Ortodoks çalışmalarda çok sık kullanılan bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük yazı stiliyle yazılmış olup iki sütundan oluşan ve her bir cildi yaklaşık 1200 sayfayı bulan bu hacimli ansiklopediye Heybeliada ki Ruhban Okulu kütüphanesinden ulaşılabilir.

Bu alt başlıkta son olarak Türk akademisyenler için faydalı olacağını düşündüğümüz iki sözlüğü zikretmek istiyoruz. Bunlardan ilki Yunanistan'da Rodamos yayıncılık tarafından hazırlanan ve Türk yazarların da katkı verdikleri *Ellino Türkiko Leksiko / Yunanca – Türkçe* (Atina 1994), diğeri ise Atina'daki Doğu Dilleri ve Kültürleri Merkezince hazırlanan *Türkiko- Ellino Leksiko / Türkçe- Yunanca Sözlük* (Atina 2000). Konuya dair başka sözlükler olmakla birlikte akademik olarak bu iki sözlüğün daha kullanışlı olduğunu söyleyebiliriz.

²¹ Biz bu çalışmada elimizde bulunan 2009 yılına ait yıllıktan faydalandık. Bkz. *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus 2009* (Selanik: Ekdosis İkumeniku Patriarhiu, 2009).

2. Kurumsal Yapılar

Bu başlık altında patrikhaneye bağlı bazı okullar, enstitü ve araştırma merkezleri ile kütüphanelerden kısaca bahsedilecektir.²² Söz konusu kurumların bu alanda çalışacak olan akademisyenlere yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılında başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun değişik yerlerinde Patrikhaneye bağlı çeşitli seviyelerde okullar bulunmaktaydı.²³ Bunlardan en önemlilerinden birisi de, kuruluşu İstanbul'un fethine kadar dayandırılan İstanbul'un Balat semtindeki şimdiki *Fener Rum Lisesi*, eski adıyla *Mekteb-i Kebir* ya da *Patrikhane Büyük Millet Okulu* isimleriyle anılan okuldur. Okul başlangıçtan beri hem dini hem de pozitif bilimlerin tahsil edildiği bir kurumken, 1844'de Heybeliada Ruhban Okulunun açılmasından sonra tümüyle dünyevi ilimlerin tahsil edildiği bir okul haline gelmiştir. Mezunları Osmanlıda Devletin ve kilisenin en üst makamlarına kadar yükselmişler, özellikle bir dönem hariciyede ve sarayda tercüman olarak çalışan ve Fenerliler (Fanariot) adıyla bilinenlerin çoğu yine buradan mezun olmuşlardır. Ayrıca, Ulah ve Boğdan Voyvodaları, XIX. Yüzyılda Yunan, Bulgar, Romanya, Makedonya ve Sırbistan'ın kurucularının ve önde gelen isimlerinin önemli bir kısmı da yine buradan mezun olmuştur. Okul mezunları ve eğitim kadrosu Ortodoks teolojiye dair de önemli çalışmalara imza atmışlar, başta Patrikhane dergisi *Ekklesiastiki Alithia* olmak üzere çeşitli dergi ve gazetelerin yayımlanmasında önemli katkıları olmuştur. Bugün okul mezunları Atina'da kurdukları dernekle yıllık olarak *İ Kathimas Anatoli* (Bizim Anadolu) ve *İ Deksameni* (Sarnıç) adlı bir edebiyat dergisi çıkarmakta, ayrıca çeşitli sempozyumlar²⁴ düzenlemektedirler.²⁵

---

²² Makalenin başında da zikrettiğimiz gibi bu kurumların bir kısmı daha önce tarafımızdan müstakil çalışmalarda ele alınmıştır. Burada konu bütünlüğü bağlamında söz konusu kurumlardan çok kısa özet olarak bahsedilecektir.

²³ Bu okullarla ilgili geniş bilgi için bkz. Salih İnci, *Heybeliada Ruhban Okulu* (İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010.), 35-48.

²⁴ Derneğin 1996'da XIX. Yüzyılda İstanbul'daki gayri müslimler konulu yaptığı sempozyumun tebliğleri Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bkz. 19. *Yüzyıl İstanbul'unda Gayri Müslimler*, 2. Baskı. Editör. Pinelopi Stathis, Trc. Foti ve Stefo Benlisoy, (İstanbul: Tarih ve Yurt Vakfı Yayınları, 2003).

Şüphesiz Patrikhane kurumları içinde, gerek yetiştirdiği mezunları ve gerekse Ortodoks teolojiye dair ortaya koyduğu eserleri ile Patrikhane tarihinin tartışmasız en önemli kurumu Heybeliada Ruhban Okulu'dur. Yaklaşık bir buçuk asırlık (1844-1971) bir süreyi kapsayan bu birikimle okul, hem üretilen dini literatür²⁶ hem de eğitilmiş ruhbanları sayesinde Patrikhane çevresinde oluşan Ortodoks teolojinin modern dönemlere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda okul daha sonra Patrikhanenin diğer bölgelerinde kurulacak benzer kurumlara örneklik teşkil etmiştir. Yaklaşık bin civarındaki mezunlarının bir kısmı kilisenin en üst makamlarına kadar yükselerek patrikhanenin insan kaynağını oluştururken bir kısmı da değişik seviyelerdeki eğitim kurumlarında görevler alarak dini eğitime destek olmuşlardır. Bugün teoloji bölümü kapalı olan okul binası, aynı zamanda *Aya Triada Manastırı* ile aynı mekanı paylaşmaktadır. Bu nedenle bina ve çevresindeki müstemilat, manastır başrahibi ve diğer çalışanlarınca açık tutulmakta olup değişik etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Ve yine okul binasının en alt katındaki çok zengin kütüphanesi, alınan özel izinlerle kullanılabilir. Bu çalışmamızda zikrettiğimiz tüm süreli yayınlara ve Ortodoksluğa dair daha pek çok esere ulaşılabilir.²⁷ Bir dönem okul kütüphanesinde IX. ve X. Yüzyıldan kalma el yazması İnciller de bulunmaktaydı. Ancak bunlar, daha iyi korunmak amacıyla Patrikhane merkezindeki Patriklik Kütüphanesine taşınmıştır. Gerek okul kütüphanesi ve gerekse Patriklik Kütüphanesi, bir kısmı tarihi değeri olan on binlerce eseri ile Ortodoksluğa dair yapılacak çalışmalarda araştırmacıların, İstanbul'da ulaşabilecekleri birincil kaynaklara sahip en önemli merkezler konumundadır.²⁸

Burada kurumsal yapılar bağlamında bir iki okuldan daha bahsetmek gerekir. Bunlardan biri de Patrikhaneye bağlı ABD'deki Rum Ortodoks Kilisesi

²⁵ Tasos Ath. Griçopulos, "Genus Megali Sholi ", *Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia*, (Atina: Ekdoseos Anguris, 1964), 4 : 309-312; İnci, *Ruhban Okulu*, 39-41

²⁶ Bkz. Salih İnci "Heybeliada Ruhban Okulunda Yapılan Tezler," *History Studies*, c.V/6 (2013): 183-206.

²⁷ Okulla ilgili çok daha geniş bilgi için bkz. Salih İNCİ, *Heybeliada Ruhban Okulu* (İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010.)

²⁸ Patrikhane Kütüphanesi için bkz. Salih İnci, "Fener Patrikhane Kütüphanesi", *Uluslararası IV. Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*, haz. Feridun M. Emecen - Ali Akyıldız - Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016), 955-976.

Başpiskoposluğunun Brookline'deki *Holy Cross Grek Ortodoks Teoloji Okulu* (The Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, The Hellenic College)'dur. 1937 yılında kurulan bu okul, Heybeliada Ruhban Okuluyla karşılıklı hoca ve öğrenci değişimi yapılarak çok yakın bir ilişki içinde bulunmuştur. Amerika Rum Kilisesi Başpiskoposluğu ve okul işbirliğiyle *The Greek Orthodox Theological Review* ve *Orthodox Observer* gibi yayınlarla Ortodoks teolojiye katkı sunmaktadır. Bunların dışında Patrikhanenin Avrupa'daki Ortodoks diaspora cemaatine yönelik açmış olduğu benzer okullarda mevcuttur.²⁹

Her ne kadar doğrudan Patrikhaneyle bağlı olmasalar da ortak dil, kültür ve teolojik geleneğe sahip olmaktan kaynaklı yakın ilişkileri nedeniyle Selanik ve Atina'daki teoloji fakültelerini de hatırlamak gerekir. 1836'da Atina Üniversitesine bağlı olarak açılan *Atina Üniversitesi Teoloji Fakültesi* bu alanda ilklerden olma özelliği taşımaktadır. Özellikle Atina Kilisesi'nin insan kaynağının karşılanmasında bu kurumun büyük katkıları olmuştur. Fakülte tarafından 1926 yılından itibaren teolojik inceleme ve araştırmalara yönelik yayınlar yapan *Epistimoniki Epetiris Tis Theologikis Sholis Panepistimiu Athinon* adlı dergi bu alanda önemli bir birikime sahiptir. Patrikhanenin *Neon Horon* denilen bölgesinde yer aldığı için Selanik'teki *Aristoteles Üniversitesi Selanik Teoloji Fakültesi* ise Patrikhane için çok daha önemlidir. Bu fakülte 1942 yılında açılmış olup, laik ve ruhbandan oluşan öğrencilere yönelik din eğitimi vererek bir yandan kilisenin yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak, diğer yandan da ülkedeki okulların din öğretmenlerini yetiştirmeyi hedeflemiştir. Okul ayrıca yukarıda dergiler bölümünde bahsettiğimiz gibi akademik anlamda teoloji araştırma ve incelemelerine de katkı sağlamak için *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Thessalonikis* adlı bir dergi yayınlamaktadır. Okul programları Heybeliada Ruhban Okuluna benzer içeriklere sahiptir. Nitekim Ruhban okulunun açık olduğu dönemlerde her iki okul arasında çok yakın bir ilişki olmuş, karşılıklı hoca ve öğrenci geçişleri yapılmıştır. Nitekim Ruhban Okulunun Teoloji kısmı 1971'de kapanınca kalan öğrencilerin tümü Selanik Teoloji Okulunun muadil sınıflarına yatay geçişle kayıt yaptırmışlardır. Ruhban Okulunun teoloji (1971) ve lise bölümünün (1985) kapanmasının ardından akademik kadronun büyük bir kısmı da bu okula geçmiştir. Günümüzde ge-

²⁹ İnci, *Ruhban Okulu*, 50-57.

rek Patrikhane merkezinde ve gerekse ona bağlı piskoposluk bölgelerinde çeşitli seviyelerde görev yapan kadronun birçoğu bu okuldan mezundur.³⁰ Bugün de halen Patrikhane ruhban kaynağının çoğunu (kısmen Atina, ABD ve Avrupa'daki teoloji okullarından olsa da) buradan karşılamaktadır.³¹

Burada kurumlar bağlamında son olarak kısaca araştırma merkezlerinden bahsedeceğiz. Patrikhane XX. Yüzyılda, biraz da soğuk savaşın getirdiği yeni şartlar gereği *Dünya Kiliseler Birliği* ile yeni bir ilişki biçimi geliştirmek istemiştir. Bu doğrultuda hem yeni gelişmelere uyum sağlamak, hem de teolojik inceleme ve araştırmalara da destek olmak için değişik yerlerde çeşitli seviyelerde araştırma merkezleri ve enstitüler açmıştır. Bunlar *Selanik Patrikhane Pateristik Araştırmalar Merkezi* (1968), *Patrikhane Ortodoksluk Merkezi* (İsviçre-1966), *Ortodoks Teolojik Araştırmalar Enstitüsü* (Cenevre - İsviçre 1997) ve *Patrik Athinagoras Ortodoksluk Enstitüsü*'dür. (California, ABD, (1981).

Yukarıda bahsettiğimiz kurumlar içinde Selanik'teki merkez diğerlerine göre çok daha önemlidir. *Patrikhane Pateristik Araştırmalar Merkezi* (Patriarhiku İdrimatos Paterikon Meleton) adıyla bilinen bu kurum, 1968'de Patrikhaneye bağlı Selanik'teki *Vladaton Manastırı* (Stavropigiaki Moni ton Vladaton) içerisinde Ortodoks araştırma ve incelemelere destek amacıyla kurulur. Merkez, Patrikhane ve Kutsal sinod tarafından belirlenen üyeler tarafından yönetilir. Aynı zamanda Selanik Teoloji Fakültesiyle de yakın bir çalışma içerisinde olan kurum, özellikle yayın faaliyetleriyle ön plandadır. Yukarıda bahsettiğimiz *Klironomia ve Orthodoxia* dergileri, patrikhane yıllığı (*İmerologia*) olmak üzere Patrikhanenin birçok yayın faaliyeti bu merkezce yapılmaktadır. Ayrıca 47 ciltlik *Ekklesiastiki Alithia* (1880-1923) adlı derginin tıpkı basımı da yine bu kurum tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine merkez, *Analekta Vladaton* adı altında tarih, teolojik ve arkeolojik içerikli geniş bir külliyat çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra teolojiye dair yapılan birçok çalışma da aynı kurum tarafından yayınlanmaktadır. Merkezin arşivinde, çoğunluğu Aynaroz Manastırlarındaki el yazmalarından oluşan 13 bin civarı mikrofilm bulunmaktadır. Bunun yanında

³⁰ Yukarıda bahsettiğimiz Patrikhane yıllığındaki birçok piskopos ve metropolitlerin CV'lerine baktığımızda bunu yakinen görmekteyiz. Bk. *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus* 2009.

³¹ İnci, *Ruhban Okulu*, 64-67.

merkez, 45.000 ciltlik kütüphanesiyle bugün Patrikhanenin beyni konumundadır.³²

Yukarıda zikrettiğimiz sürelî yayınların ve kurumsal yapıların birçoğu Selanik şehrinde bulunmaktadır. Bu bakımdan bu tarihi şehre ayrı bir başlık atmak gerek. Gerek dil ve gerekse Ortodoks teolojiye dair araştırmalar için Selanik şehri önemli bir merkezdir. Zira daha önce bahsettiğimiz gibi şehir, Patrikhane'nin Yeni Bölgeler (*Neon Horon*) denilen sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan şehrin hem Hıristiyanlık tarihi, hem de yakın Türk tarihimiz açısından da önemi büyüktür. Bu gün mevcut İncilleri oluşturan mektuplardan ikisi bölgeye seyahatler yapan Havari Pavlos tarafından "*Selaniklilere Mektup I-II*" adıyla yazılmıştır. Şehir Bizans döneminde de çok önemli bir dini merkez olmuştur. Bu gün de Selanik'teki kiliseler, manastırlar, araştırma merkezleri, Selanik Aristoteles Üniversitesi'ne bağlı Teoloji Okulu, yukarıda bahsettiğimiz gibi birçok dergi ve yayının burada basılması ve yine şehrin yakınlarındaki meşhur Aynaroz manastırlarının bu bölgenin yakınında bulunması, onun Patrikhane için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla günümüz Selanik şehri için, *Patrikhanenin bir eğitim üssü* dersek çok da abartmış sayılmayız.

Sonuç

Bu çalışmada ele aldığımız sınırlı literatürde, İstanbul'daki Patrikhane ve onun çevresinde şekillenen teolojiye dair çalışmalar yapacak araştırmacılara yol göstermek üzere, bazı sürelî yayınlara ve bir kısım kurumlara dikkat çekmek istedik. Bunların bir kısmı yurt içinde bir kısmı da yurt dışında olup nispeten kolay ulaşılabilir kaynaklardır. Bu konuda özellikle Ruhban Okulu Kütüphanesi, daha önceden alınacak izinlerle araştırmacılara önemli kaynaklar sunmaktadır. Ancak buradaki sorun zikrettiğimiz kaynaklarının neredeyse tamamının Yunanca olmasıdır. Bu alanda yapılacak verimli ve kaliteli akademik çalışmalar için mutlaka bu dil öğrenilmelidir. Bugün gerek ülkemizdeki bazı kurumlar ve gerekse hemen yanı başımızda Yunanistan'da, yakın olması nedeniyle özellikle Selanik'te yabancılara yönelik kurslar, ya da online sunulan dijital imkanlarla bu sorun çözülebilir.

---

³² İnci, *Ruhban Okulu*, 59-61.

Kaynakça

- Albayrak, Kadir. *Keldaniler ve Nesturiler*. İstanbul: Vadi Yayınları, 1997.
- Anestidi, Adamantiu St. *Orthodoksia İthikothiriskeftikon Periodikon tu İkumeniku Patriarhiu (1926-1963)*. Atina: Evretirion, 1984.
- Atiya, Aziz S. *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. Çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul : Doz Yayınları, 2005.
- Bartholomeos I (Patrik). "Bir Arada Yaşama Tecrübesi". *Ortodoksia* 6/3 (1999): 360- 365.
- Belezu, Konstantinu I., "İ Didaktores tis Theologikis Sholis tu Panepistimiu Athinon", *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Athinon* 35/2000.
- Cuka, Harilau. "Elliniki Theologiki Vivliografia tis Telefteas Ekatontaetias, 1860-1960", *Epistimoniki Epetiris Theologikis Sholis Panepistimiu Thessalonikis* 8 (1963).
- Duali, Şir Muhammed. *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Ekklisiastiki Alithia*. İstanbul: Patrikhane Yayınları, 1-34 (1880-1923).
- Eroğlu Ahmet Hikmet. *Okumenizm ve Fener Patrikhanesi*. Ankara : Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Fairey, Jack. "Modern Orthodox Church History: A Bibliography of Works in Western Languages". *Greek Orthodox Theological Review* 50/1-4 (2005): 187-416.
- Griçopulos, Tasos Ath. "Genus Megali Sholi ", *Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia*. 4 : 309-312. Atina: Ekdoseos Anguris, 1964.
- İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus* 2009. Selanik : Ekdosis İkumeniku Patriarhiu, 2009.
- İnci, Salih. *Heybeliada Ruhban Okulu*. İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2010.
- İnci, Salih. "Heybeliada Ruhban Okulunda Yapılan Tezler". *History Studies*, c.V/6(2013):183-206.

- İnci, Salih. "Bir Devrin Tanığı: Ekklesiastiki Alithia (1880-1923) (Fener Patrikhanesi Dergisi)". *Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. VI /1 (2016): 9-29.
- İnci, Salih. "Fener Patrikhane Kütüphanesi". *Uluslararası IV. Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*, Haz. Feridun M. Emecen - Ali Akyıldız - Emrah Safa Gürkan, 955-976. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016.
- İnci, Salih. "Fener Rum Patrikhanesi Dergisi Ortodoksia, 1(1926)-38(1963)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7/2 (2018) : 182-217.
- İnci, Salih. "Selanik'ten İstanbul'u Yazmak: Patrikhane Dergisi Ortodoksia (II. Dönem)". *Cemil Meriç 10. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi Tam Metin Kitabı*, Edit. Ender Eyüboğlu - Sami Baskın, 998 – 1004. Hatay : Say-bilder Yayıncılık, 2018.
- Konortas, Paraskevas. "Osmanlı İmparatorluğunda En Üst Düzey Ruhban Sınıfının ve Özellikle Patriğin Konumu Üzerine Bazı Hipotezler (1453-1923)". *Ortodoksia* 7/3 (2000) : 461- 480.
- Krikoni, Th. Hristu. "İs tin Epanekdosin tu Periodiku 'Ekklesiastiki Alithia'Konstantinupoleos 1880-1923 ke tu Parartimatos Aftis 'O Neos Pimin 1919-1923', *Klironomia*, 16/B, (1984).
- Leonidas, Karatzas – Tuncay, Faruk. *Ellino-Turkiko Leksiko / Yunanca-Türkçe Sözlük*. Atina: Ekdosis Rodamos, 1994.
- Milas, Herkül. *Geçmişten Bu Güne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*. İstanbul : İletişim Yay. 2003.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli". *Ortodoksia* 8/4 (2001): 512- 520.
- Ortodoksia*. İstanbul: Patrikhane Yayınları, 1-38(1926–1963).
- Ortodoksia*. (II. Dönem) Selanik : Patrikhane Yayınları 1(1994) –
- Seyfeli, Canan. *İstanbul Ermeni Patrikliği*. Ankara :Aziz Andaç Yayınları 2005.
- Stavridu, Vasiliu Th. "A Concise History of The Ecumenical Patriarchate" (Trans. from the Greek George Dion. Dragas), 45/1-4 (2000) : 57-154.

The Greek Orthodox Theological Review. Brookline-ABD : Holy Cross Greek Orthodox Theological School Press, 1(1955) -

Thriskeftiki ke İthiki Enkiklopedia. 1-12 Atina: Ekdoseos Anguris, 1962-1968.

Turkiko Elliniko Leksiko / Türkçe Yunanca Sözlük. Atina : Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi Yayınları, 2000.

Yıldırım, Münir. *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*. Ankara :Aziz Andaç Yayınları 2008.

Yıldırım, Münir. *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*. Ankara : Aziz Andaç Yayınları 2005.

Zakariadu, Elizabet A. "11. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Küçük Asya'da Din". *Ortodoksia* 6/4 (1999) : 503 - 512.

<http://www.ec-patr.org/athp/index.php?lang=en> (Erişim Tarihi: 10.10.2019)

<https://www.patriarchate.org/holy-metropolises-of-the-new-lands> (Erişim Tarihi:14.10.2019)

<http://myocn.net/new-edition-of-the-greek-orthodox-theological-review/> (Erişim:17.10.2019)